

АПРОПАЩЕНА ЗБІРКА УГРОРУСЬКИХ КАЗОК.

При кінці 1912 р. повідомив мене професор чеського університета у Празі др. Юрій Полівка, що працюючи разом із проф. Йоганесом Больтем із Берліна над паралелями до збірника казок братів Грїмів¹⁾, попав на сліди збірки українських казок, яка не покриваєть ся ні з одною, відомою йому з друку. Колиб ся справа цїкавила мене ближше, можу звернути ся до проф. Й. Больте за поясненнями, а він радо уділить їх мені.

Розумієть ся, що справа зацікавила мене і я пішов за радою проф. Ю. Полівки. Пересилаючи мені індекс казок, що знайшов ся між паперами покійного історика літератури Райнгольда Келера²⁾, проф. Й. Больте писав у листі з дня 6. I. 1913: „Da sich die hier verzeichneten Märchenstoffe mit keiner ruthenischen Sammlung decken, so erscheint es mir denkbar, dass Köhler eine Verdeutschung erhielt, die erst gedruckt werden sollte und über die er um ein Urteil ersucht wurde. Leider sind Köhlers Schwestern und nähere Weimarer Freunde, die etwa Aufschluss geben könnten, verstorben. Vielleicht aber gelingt es Ihnen, durch einen Abdruck des Blattes doch noch Näheres zu ermitteln“.

Переглянувши індекс казок, я згодив ся вповні з поглядом проф. Й. Больте, що хтось маючи збірку українських казок, а не будучи спеціалїстом, переклав на німецьку мову наголовки поодиноких оповідань і післав їх Р. Келерови, що займав ся фолькльором і вславив ся швидко як добрий його знавець, із просьбою, висловити свою думку, чи збірка має вартість та чи оплатить ся її друкувати. Трудно очевидно рішити тепер, чи властитель хотїв друкувати збірку в оригіналі, чи може в німецькім перекладі; натяки на те, або й повне виясненє справи моглоб хїба найти ся в переписці Р. Келера, яка одначе мені не доступна. Що відповів Р. Келер властителеви збірки, також не відомо; те, що збірка не появила ся в друку, не може свідчити про уємний суд: збірка могла не появити ся задля браку накладця; українських накладців до 90-их років ХІХ столїтя так, як би не було, а для чужих українські річи не представляли

ніякого інтересу. Можливо отже, що збірка й до нині лежить десь між паперами якогось ученого і дожидає ліпших часів.

Прочитавши індекс казок і дописки, які поробив Р. Келер до поодиноких нумерів, пізнав я зараз не лише вартість збірки, але й місце її походження. Се була збірка угроруських казок і то з західних комітатів (певно: Унгвар, Земплин, Шарош), на що вказували деякі слова, зачерпнені з оригіналу. Ось вони:

Nr. 9. Der Cantor u. die ungetreue Pfarrerin. Слова кантор у значіню дяк уживають тільки в угор. Руси і то лиш на заході; на сході називають його дяком або частійше учителем тому, що українські школи конфесійні (як колись були в Галичині, а ще й тепер є у Росії) і дяки є там заразом учителями.

Nr. 11. Porpránko Ivánko. Наголоси над буквою « в обох словах указують, що той, хто писав їх, знав малярську мову і подав наголоси на те, аби хто не читав ненаголошеної букви малярським ладом, отже відмінно як в українській мові. Саме слово по пранко походить від слова попер, уживаного тільки в Угор. Руси і то в західних комітатах, замість загально українського перець. У угро-руській пісні, що перейшла й до галицьких Лемків, співаєть ся:

Там на горі попер, попер:
 Чия же ти, дівусь, тепер?
 Тепер, тепер сама своя,
 Як ти прийдеш, буду твоя.

Відповідне дієслово до іменика попер звучить: попопріти = поперчити. У нас назва казки звучала би: Іван Перчик або Іван Перчун, Іван Перцюга.

Nr. 17. der Nesnáví (Weissnicht). Форма не знаву або не знау замість загально української не знаю, властива також угроруським говорам, хоч може не виключно.

Побіч сих признак указує на угроруськість збірки ще й той факт, що в виданих мною матеріалах із Угор. Руси віднаходить ся найбільше число паралель до поодиноких оповідань збірки. Коли би збірка походила з іншої території, то не підлягає сумнівови, що їх було би далеко менше.

Колиж збірка походить із Угор. Руси, то хто був її властителем і хто міг мати зносини з Р. Келером і то такі, що міг звертати ся до нього за опінією в справі збірки? Переходячи всіх угроруських діячів, почавши від 1848 р., не подібую між ними нікого, хто зносив би ся з західно-європейськими діячами

загалом, а ученими спеціально. Один Адольф Добрянський мав широкі зносини, але він інтересував ся виключно політичними справами, а не науковими, та ще до того фольклором, який ставав у дорозі його мріям і ідеалам. Такої особи належить шукати між чужинцями і, здаєть ся, я не помилю ся, коли скажу, що такою особою був найправдоподібнійше Ігнат Герман Бідерман³⁾.

Як ровесник Р. Келера, Німець із походження, що професорував повних десять літ в Інсбруку, звідки так недалеко до Ваймара, він міг навіть особисто знати Р. Келера, а не тільки листувати ся з ним. Із другого боку він професорував перед Інсбруком в Угорщині і без сумніву стикав ся там із інтелігентними угорськими Українцями, а що цікавив ся їх справами й житєм, на се зложив докази аж у двох своїх працях, з яких більша ще й нині не заступлена нічим лїпшим і хоч перестаріла, то все таки читаєть ся з великою цікавістю. Я сумніваю ся, щоби він сам знав на стілько нашу мову, що міг би самостійно робити етнографічні записки та щоби збірка, про яку мова, була його духовою власністю; за те не можна подавати в сумнів, що він таку збірку дістав від одної чи кількох осіб та що міг робити заходи в справі її видання. З огляду, що він професорував в Угорщині в 50-их роках, можна припускати, що збірка походить із тих часів, а що в Інсбруку жив у 60-их роках, можна припускати, що тоді звертав ся за порадою до Р. Келера. Колиб отже збірці судилось було побачити світ, вона була би першою більшою збіркою українських казок загалом, а через те й значіне її було би далеко инше, як те, яке вона мала би тепер, колиб віднайшла ся і дістала ся до друку.

На скілько мій здогад оправданий, можна би переконати ся тоді, якби хто віднайшов спадкоємців небіщика та переглянув його папери, що певно по нім мусіли лишити ся. До тої пори мій здогад полишить ся тільки гіпотезою, не полишеною одначе, як мені здаєть ся, правдоподібности.

Наведу тепер індекс у цілости зі своїми поясненнями, що дадуть змогу читачеві зорієнтувати ся, які оповідання містили ся у збірці та який її характер.

Ruthenische Märchen.

1. Der liebe Gott und der wolthätige Bauer. — Luserner M. Nr. 1. Наголовок дуже загальний, тому не вказує докладно, яке саме оповіданє криєть ся під ним. Можливо, що се варіант виданої мною легенди п. н. „Комашня по Богови“

(Гал. р. народ. легенди, II, ст. 107—109, ч. 294). Зміст її такий: Богатий брат піддурює бідного, що Бог умер. Бідак уладжує комашню по Богови і Бог обдаровує його, а богача карає.

2. *Die böse Stiefmutter.* — Н. u. *Gretchen.* Казка про злу мачуху, що казала мужови вивести двоє його дітей з першого подружжя в ліс і там лишити. Діти попадають до Баби Яги, що хоче їх спекти і зісти, але вони вкидають бабу в розпалену піч, а самі втікають.

3. *Der gefoppte Ehemann.* Під сей наголовок може підходити новеля про те, як три жінки закладали ся, котра з них обдурить найліпше свого чоловіка. Є й оповідання соромицького змісту, які можна би сюди підтягнути. Докладно не можна означити, котре саме оповіданє було в збірці.

4. *Die Schuhe der Königin.* — *Allerleirauh.* Королеви вмирає жінка. Він хоче женити ся з тою, котрій будуть найкрасше приставати до ноги черевики з його жінки. Показуєт ся, що найліпше пристають йогож донці. Він хоче женити ся з нею, але донька втікає від нього і виходить за муж за сусідного царевича.

5. *Der Teufel als Bettler.* — *Ohime u dgl.* Сього мотиву не подибав я у наших казках.

6. *Der Teufel und das Spinnmädchen.* — *Ralston* 10. Король (тут певно чорт) хоче оженити ся з дівчиною, яка мусить перед тим випрясти значну масу льну. Їй помагають три жінщини, за що вона запрошує їх на весіле. Король випитує жінщин, через що в одній з них дуже великий палець, у другій велика варга, у третьій плоска нога. Вони відповідають, що через прядене. Король не бажаючи, щоб його жінка мала коли такий вигляд, заборонює їй зовсім прясти.

7. *Der kluge Narr.* Під сим наголовком криєть ся певно варіант оповідання: Як немудрий мудрих одурив (Етногр. мат. з Угор. Руси, I, 2, ч. 33). Бідак продає Жидови коня за тисячку, запевняючи, що він наплодить срібла, потім медведя на пастуха до волів, а вовка на пастуха до овець, в кінці палицю, що мала переминовати старі жінки на молоді. Аж по відповідних пробах переконують ся Жида, що бідак обдурив їх.

8. *Die gute und die schlechte Stiefschwester.* — *Frau Holle.* Оповіданє про дїдову дівку, що була добра, послушна й робуча та дістала за те надгороду, і про бабину дівку, що була зла й лїнива, за що й одержала заслужену кару.

9. *Der Cantor und die ungetreue Pfarrerin*⁴⁾. Оповіданє на тему жіночої невірности, яких є багато, дуже часто

сороміцького змісту. Котрий саме варіант був у збірці, докладно на підставі самої назви не можна означити.

10. Die drei Narren. — Die drei dümmsten Leute. Оповіданє, що підходить під сю назву, надрукував я в „Етн. мат. з Угор. Руси“ (т. II, м. 4, ч. 3: Як Крайняки йшли на ви-молот). Крайняки находять на дорозі пушку, ніж і годинник. Один гине від пушки, другий від ножа, а третій дістаєть ся до арешту за те, що потовк годинник.

11. Poppránko Ivánko (Pfeffer-Johann). — Gespensterschloss. Відважний мущина, звичайно військовий, ночує в замку, де йому показують ся всякі духи. Він не залякуєть ся і через те виграє справу.

12. Der verzauberte Sarg. — Wenn ich dich nicht heizte, so soll mich nach m. Tod die Erde nicht aufnehmen, sondern immer wieder auswerfen. — Під сю назву підходило би оповіданє про те, як парубок спалив свої три суджені, за що не має спокою в гробі, доки дівчина не спроваджує до небіжчика священника і доки той не відпускає йому гріхів.

13. Snychbillenka (Schneewittchen). Королева мачуха зависна на красу своєї пасербиці, переслідує її всякими спосо-бами, доки не находить її королевич і не женить ся з нею.

14. Die Lügenprinzessin. Під сю назву годі підвести мотив. Можливо, що між українськими казками такої ще не друковано.

15. Die drei Königstöchter. — Grimm, N. 133. Die zer-танzten Schuhe. — Elemente von Allerleirauh. — Царський свинар обов'язуєть ся допильнувати, куди дївають ся що ночі всі три царівні, і переконуєть ся, що вони гуляють із чортом. На до-каз приносить цареві три металеві галузки, ніж, вилки, ложку, подерті в танці черевики, хустку, запаску й стяжку. Цар над-городжує свинаря, а доньки проганяє від себе.

16. Das silberne Pferd oder der Nesnávu (Weiss-nicht). Бідак наймаєть ся на службу в чорта, обливає себе й два коні золотою водою і втікає. Чорт гонить за ним, але за порадою коня він кидає поза себе ріжні предмети, які не дають чортови його зловити. Остаточо чорт гине в мори, а парубок під іменем Незнайка стає в царя на службу. Молода царівна підглядає його раз на волі, переконуєть ся про його красу і виходить за нього за муж. Сусідні царевичі підносять задля того війну, але Незнайко побиває всіх, про що цар на-очно переконуєть ся і відступає йому царство.

17. *Die zwei Raben*. Задля дуже загальної назви трудно напевно визначити, яка саме тема розроблена в сїм оповіданню. Можливо, що та сама, що в казці „Про сїмох братів гайворонів і їх сестру“ (Етногр. мат. з Угор. Руси, II, 1, ч. 21), де брати перекидають ся в гайворонів і живуть у далекім лісі. Там віднаходить їх сестра і жиє якийсь час із ними. Колиж вона наслідком чарів умирає, вони убивають ся. Сестру віднаходить царевич, оживляє її припадком і женить ся з нею.

18. *Die goldne Ente*. Так само дуже загальна назва. Можливо, що се та сама тема, що в казці „Die goldene Gans“ (Grimm, Märchen, ч. 64). Три брати йдуть до ліса зрубувати дерево, але зрубує його аж наймолодший, що погостив дїдка, якого там подибав. Під деревом найшов золоту гуску, до якої прилипав кожний, хто хотїв її вкрасти. З цілою громадою прилплених людей ставить ся перед царівну, що ніколи не сміяла ся. Вона усміхаєть ся і наймолодший брат женить ся з нею, сповнивши ще при помочи дїдка ряд праць, які завдав йому цар перед шлюбом.

19. *Die tugendhafte Gräfin*. — *Cymbeline Kiste*. Оповіданє про випробовуванє жіночої вірности, де хтось ховаєть ся до скрині і звідти підглядає жінку.

20. *Die 3 Räuber*. — *Wahre u. falsche Braut*. *Augen verkaufen*. Vgl. N. 29. — Се певно оповіданє про те, як дівчина убиває розбійників, що напали на дїм, а одного лише ранить. Ранений утїкає, а виздоровівши висватує її, щоби опісля пімстити ся. Дівчина дістаєть ся неспостережена до розбійників і переконуєть ся, хто вони, по чім власти втягають їх у засїдку і убивають.

21. *Das kluge Mädchen*. Король завдає дівчині ріжні трудні роботи (збанок зішити, принести дар і не дар і ин.), а коли вона сповнила їх, женить ся з нею, забороняє одначе мішати ся до судівництва. Вона не вважаючи на те розсуджує двох жебраків, через що король проганяє її, дозволивши взяти з собою, що їй найлюбійше. Вона бере короля. Король роздобрухуєть ся і погоджуєть ся з нею.

22. *Vom Schäfer und den 3 Drachen*. Се очевидно та сама казка, що я надрукував п. н. „Як король хотїв убити сина, як він утїк, був пастухом і став королем опісля (Етногр. мат. з Угор. Руси, т. V, ч. 6). Король каже убити сина, бо думає, що так вилічить свою хору жінку. Стрілець пускає королевича, а королеви приносить на доказ його смерти серце з заяця. Королевич стає на службу у сусїдного короля, убиває трьох

смоків, виграє три битви, по чім женить ся з його донькою і стає королем.

23. Was alles aus einem dummen Jungen werden kann. — Zauberer und Lehrling. — Сю казку надрукував я під назвою: „Гонимарник і його вішчий слуга“ (Етногр. мат. з Угор. Руси, II, 1, ч. 6). Батько віддає свого сина на службу гонимарникови (Охови чортови), де він приучуєть ся ріжних штук. Бажаючи утекти до батька, перекидаєть ся в бика, коня, (в інших варіянтах іще в щупака, когута, горох, перстень і ин.); пан гонить за ним, але хлопцеви удаєть ся таки втекти.

24. Vom Mädchen, welches nie Vater und Mutter gehabt hat. — Schwannjungfrau. Під сею назвою криєть ся легенда, яку я надрукував п. т. „Христос сватом“ (Етн. мат. з Угор. Руси, I, 1, ч. 30). Христос висватує парубка Петра з прекрасною дівчиною. Її спостерігає цар і хоче відобрати її Петрови, якому задає трудні роботи — аби його позбути ся — як: через ніч вирубати лїс, викорчувати, засїяти виноградом і рано принести з нього вина; виставити за ніч красний дїм, зробити коло нього срібний міст, срібні дерева, срібних пташків; вилїпити з глини корову і принести від неї молока. Петро сповняє всі задачі і жінка остає при нїм.

25. Das kluge Pferd — 12 Knaben und 12 Mädchen. Plätze vertauschen. Goldhaarige Jungfrau. — Сеї казки надрукував я два варіянти п. н. „Про Трійцять Одного“ і „Про дванайцятьох братів і як наймолодший з них оженив ся з царівною“ (Етн. мат. з Угор. Руси, V, ч. 30—31). Дванайцять братів хоче женити ся з дванайцятьма сестрами. Мати доньок, Баба Яга, хоче братів поубивати, але убиває власні доньки. Наймолодший брат виводить усіх із прикрого положеня, сповняє цілий ряд трудних робіт, женить ся з золотоволосою царівною і стає королем.

26. Die 3 Schäfer. — Lügenmärchen. Подібну казку надрукував я п. н. „Казка без правди“ (Етногр. мат. з Угор. Руси, II, 1, ч. 37). Три брати, ловці, хотять дістати від діда огню, але дістає лиш наймолодший, оповівши йому казку, в якій не було ні слова правди.

27. Das Windmännchen — Däumling. Варіант сеї казки надрукував я п. н. „Янчі Бобик — волове ушко“ (Етн. мат. з Угор. Руси, V, ч. 47). Батько дістає сина такого малого, як біб (як пальчик) і йде з ним орати. Пан купує за великі гроші собі сина, але той утікає, пристає до розбійників і вистроює їм ріжні збитки.

28. Magda, oder des Herrn Jesus und des h. Petrus Patengeschenke. — Vgl. N. 21. — Це мабуть варіант легенди, яку я надрукував п. н. „Христос, вдова і її сини“ (Етн. мат. з Угор. Руси, I, 1, ч. 31). Христос ночує у вдови і дає її синам дарунки: найстаршому млин, середньому коршму, наймолодшому газдівство. По році відвідує їх перебраний за старця. Старші проганяють Христа, наслідком чого западають ся з усім добутком під землю, наймолодший гостить його, за що Христос благословить його і спричиняє, що дитині в печі нічого злого не стаєть ся.

29. Der Rotz und die Fliege. Ся тема невідома в нашім фолькльорі.

30. Vom armen Burschen, dem nie recht glücken wollte. Се звісний анекдот про дурного Кузьмину, оповіданий у нас не лише прозою, але й віршом.

31. Der Teufelspakt. — Bärenhäuter. — Вояк наймаєть ся в чорта на службу на сім лїт, дістає багато гроший, заручуєть ся з наймолодшою із трьох сестер, бо старші дають йому коша, по вислузі женить ся з нею, а старші сестри зі злости вішають ся.

32. Vom Mäuschen, welches sich das Bäuchelchen flicken liess. Ся тема невідома в нашім фолькльорі.

Як видно з отсього змісту, збірка складала ся з ріжно-родного матеріялу, а не одностайного, бо були в нїй казки (найбільше), байки, легенди, новелї й анекдоти. Матеріал був добре дїбраний і дуже цікавий та як на ті часи — зовсім новий. Се видно найліпше з того, що такий знавець західно-европейського фолькльора, як Р. Келер, не вспів підобрати паралель до всіх номерів; щож тикаєть ся нашого фолькльора, то в нїм іще й тепер не маємо друкованих таких оповідань, як ті, що містили ся під числами: 5, 14, 29, 32, а з числа 19 маємо лиш далекі відгуки. Та вартість збірки залежить не лиш від новости матеріялу, але й від його якости. Коли там були гарно оповіджені й повні варіанти відомих уже нинї казок із інших наших збірників, коли надто в записях звертано увагу також на місцеві говори, то таку збірку можна й нинї в цілости поручити до друку. Тодїж, у 50—60-их роках, велика її вартість не могла підлягати сумнівови. З огляду на те, повинен хтось, що має

змогу, пошукати за нею в Грацу та може бути певний, що час страчений на шуканє, по віднайденю збірки оплатить ся йому сторичею.

Ворохта, 3. VI. 1913.

¹⁾ Пор. Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm. Neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polivka. Erster Band. Nr. 1—60. Leipzig, 1913.

²⁾ Reinhold Köhler уродив ся 1830 р. у Ваймарі і студював фільольогію в Гні, Липську й Боні. Від 1857 р. був бібліотекарем у велико-князівській бібліотеці в Ваймарі. Умер 1892 р. Був одним із головних представителів порівнюваної методи у студіюваню літературних мотивів. Важніші його праці такі: 1) Über die Dionysiaka des Nonnus von Panopolis (Halle, 1853). 2) Zu Heinrich v. Kleists Werken (Weimar, 1862). 3) Dantes Göttliche Komödie und ihre deutschen Übersetzungen (Weimar, 1865). 4) Herders Cid und seine französische Quelle (Leipzig, 1867). Для фольклориста мають велику вагу зібрані й видані разом уже по смерти автора: 5) Aufsätze über Märchen und Volkslieder (Berlin, 1894), та 6) Kleinere Schriften zur neueren Litteraturgeschichte, Volkskunde und Wortforschung (Berlin, три великі томи). Крім того редагував він і видавав такі річи, як: 1) Alte Bergmannslieder (Weimar, 1858). 2) Vier Dialoge von H. Sachs (Weimar, 1858). 3) Kunst über alle Künste ein böß Weib gut zu machen (Berlin, 1864). 4) Schillers „Ästhetische Schriften“ (Stuttgart, 1871) і ин.

³⁾ Ignaz Hermann Vidermann уродив ся 1831 р. у Відни, до гімназії ходив у Кремсінстері й Грацу, на університет у Відни, Інсбруку, Гетінгені й Липську. В 1855 р. габілітував ся на доцента державного права в Будапешті, 1858 р. іменований професором правничої академії в Кошицях, 1860 р. в Прешбургу, 1861 р. професором університету в Інсбруку, а 1871 р. в Грацу, де займав також катедру статистики. Умер 1892 р. Писав дуже багато. Найважніші його праці такі: 1) Die technische Bildung im Kaisertum Österreich (Wien, 1854). 2) Das Eisenhüttengewerbe in Ungarn (Pest, 1857). 3) Geschichte der öster. Gesamtstaatsidee (Innsbruck, 1867). 4) Die Italiener im tirolischen Provinzialverband (Innsb., 1874). 5) Die Romanen und ihre Verbreitung in Österreich (Graz, 1877). 6) Betrachtungen über die Grundsteuerreform in Österreich (Graz, 1862). 7) Die Nationalitäten in Tirol und die wechselnden Schicksale ihrer Verbreitung (Stuttgart, 1886). 8) Neue slavische Siedlungen auf süddeutschem Boden (1888). Для нас найцікавіші отсі його праці: 9) Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte (Innsbruck, 1862, 1867, два томи). 10) Russische Umtriebe in Ungarn (Innsbruck, 1868). 11) Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung (Lemberg, 1867).

⁴⁾ В оригіналі ч. 9 — пропущене, а се оповіданє значене ч. 10; дальші числа о одно більші. Можливо, що переписувач пропустив його через недогляд, а може помилив ся в нумерації.

Александр Шалтов